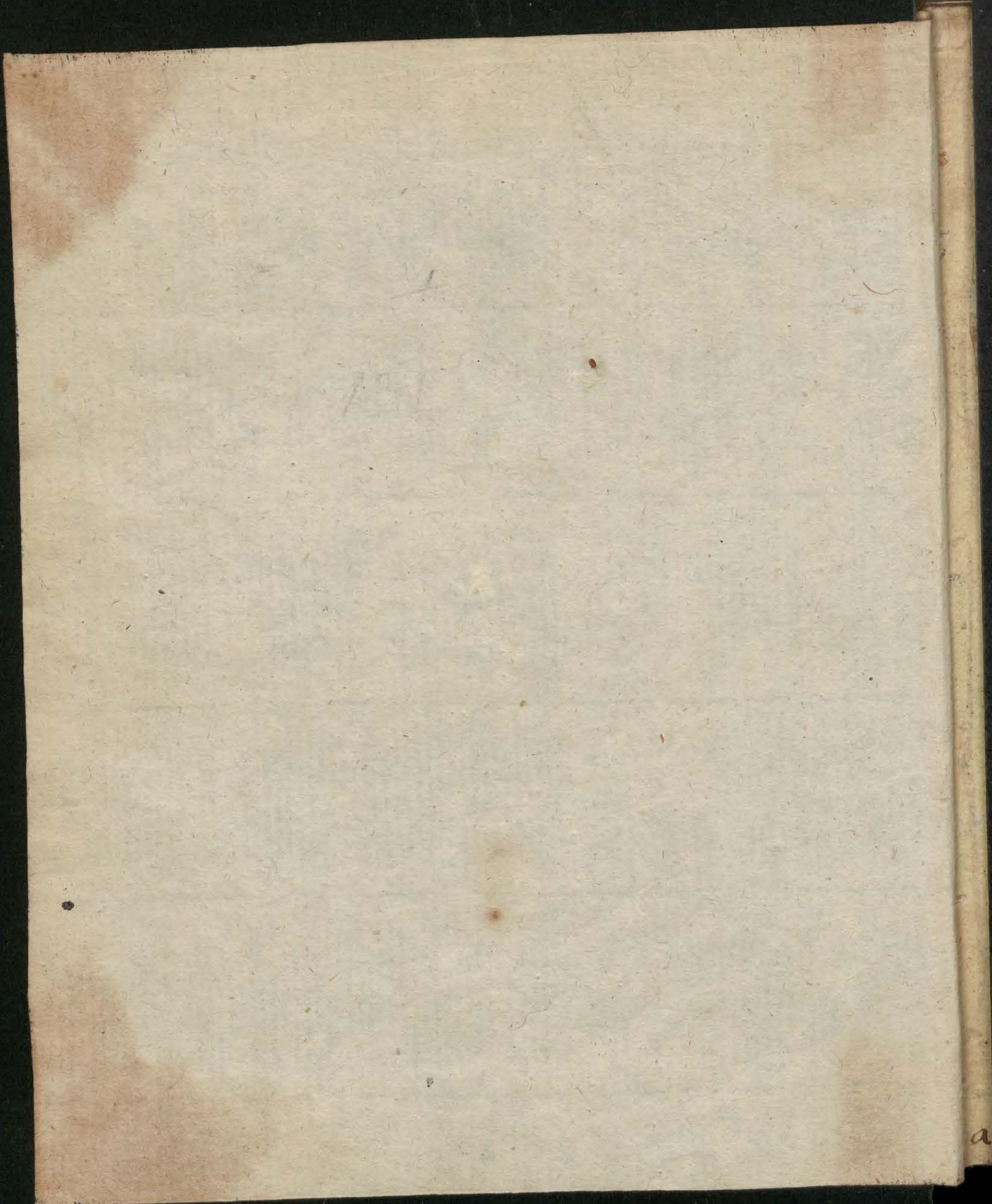

~~14, 869.~~
Uf. 5876.

uf 5876 (1-11)

I. I. N.

Historisk Och Oeconomisk

Beskrifning

Öfwer

Sagu Sochn

I Åbo Lähn/

Med

Wederbörandes Tilstädielse/

Under

Oeconomiæ PROFESSORENS, och Kongl. Swensk. Wettensk. Academ. Ledamots/

Herr PEHR KALMS

Inseende/

För Lager Krantsens århållande/

Til allmän undersökning utgifwen.

I Åbo Acad: nedre Sal d. 22 Decembr.

Af

CHRISTIAN CAVANDER,

Söder-Finne.

o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o o

Åbo Tryckt, hos Direct. och Kongl. Boktr. i Stor-Förstendömet Finland, JACOB MERCKELL.

Kongl. Maij:ts

Tro-Man och Biskop öfwer Åbo Stift/ Denna Kongl. Academiens Högtansenliga Pro-Cancellaire, samt Ledamot af Kongl. Swenska Wettenskaps Academien,

Den Högwördigste Herren/

Herr DOCTOR JOHAN BROWALLIUS,

Min Höggunstigste Befordrare.

AT jag, som knapt mer ån til namnet, har den förmån at wara Högwördigste Herr Biskopen förut bekant, wågat mig uti diupaste ödmiukhet upoffra Högwördigste Herr Biskopen denna med swaga och matta färgor af en oöfwad hand afskildrade beskrifning öfwer

1047490

wer den Ort, som en tid bortåt, [illegible]
de ömaste saker, som angå den sälla Ewighetens årnå-
ende, få fägna sig af Högwördigste Herr Biskopens syn-
nerliga upseende, (jag menar min födelse ort Sagu sochn)
tyckes wara en större dierfhet, ån min staplande tun-
ga och darrande späder kan enskylla. Doch har den hö-
ga ynnest, hwar med Högwördigste Herr Biskopen altid
omfattat dem, som idkat wettenskaper, warit den, som
styrckt mig härtil, och tillika gifwit mig den säkraste
förtröstan, at Högwördigste Herr Biskopen ei med ogunst
uptager detta omogna wärck och min dristighet. Mitt
högsta nöije skal wara, at städse anhålla hos den milda
Guden, det han täcktes i mer ån långliga tider uppe-
hålla Högwördigste Herr Biskopen i all sielf önskelig säl-
het, til Guds dyrt kiöpta Församlings stöd, Fäderneslandets
fromma, des fönåma Families fägnad, denna
Kongl. Academiens hägn och lyster, wettenskapers befordran,
samt til alla deras hielp, som oaflåteligen
wörda Högwördigste Herr Biskopens högt förnåma
Namn; bland hwilka sidstnåmdas antahl utbeder mig
allerödmiukast få wara innesluten, såsom den hwilken
råknar för en särdeles förmån, at til
mitt yttersta få wara

Högwördigste Herr Biskopens och
ProCancellairens

Allerödmiukaste Tienare
CHRISTIAN CAVANDER.

Kongl. Maj:ts
Tro-Man och Håfrätts Råd wid Kongl. Håfrätten i Åbo,
Den Wälborne Herren,

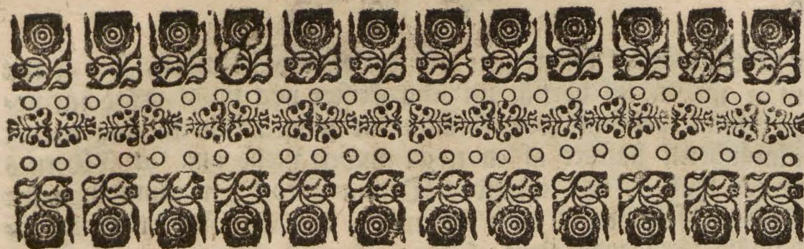
Herr SIMON LINDHEIM,

Min Högtbewågne Gynnare.

Tillåt, Wälborne Herr Håfrätts Råd, den dierfhet, hwarmed jag understått mig, at til denna om ögna beskrifning låna glants af Edert wittra Namn. Wälborne Herr Håfrätts Rådets diupa insicht i de nyttigaste wettenskaper, och dess makalösa tancke-sätt wid de måst inweklade sakers utredande, samt många och stora förtienster emot Fäderneslandet, hafwa långt för detta förorsakat anten högachtning, eller en med förundran bemängt wördnad hos alla, som hört nämnas Wälborne Herr Håfrätts Rådets widtberömda Namn. Mig har hänt den synnerliga förmån, at ei allenast hafwa mitt första urqwäde, och ständiga wistande på den Ort, hwarest Wälborne Herr Håfråts Rådet föresatt sig, at uti Guda nöije tilbringa sina öfriga dagar; utan ock, uti Wälborne Herr Håfrätts Rådets förnäma hus, niuta de wedermälen af gunst, jag i förstone ei wågat önska, än mindre begära. Uptag derföre, Wälborne Herre, detta ringa arbete, som ett prof af min tacksamhet och wördnad för mångfaldt mig bewist hög gunst. För öfrigit, räknar altid för en synnerlig förmån, at under beständiga böner til Allmachten om Wälborne Herr Håfrätts Rådets oföränderliga wälmågo, uti diup wördnad, och anhållan om ytterligare bewågenhet, städse få nämnas

Wälborne Herr Håfrätts Rådets

Ödmiukaste Tienare
CHRISTIAN CAVANDER.

FÖRETAL.

En infödd böijelse för wett och kunskap, under-stödd af nyfikenhet, samt upmuntrad af en enskylt eller almen nytta; hafwa utan twifwel warit de drif-fiedrar, hwilka bragt många wittra Män at ofta med hälsas, ja ock lifs förlust beskåda de widtberlägnaste orter i werlden. Lystra Män hafwa i wåra tider, drifne i synnerhet af det sidsta ändamåhl, ei för beswärligit achtat, at i ögna sichtet taga de fläsla landskap på wårt jordklot. Man har eftergranskat hwad Försynen til menniskliga slechtets nytta och beqwemlighet uti hwart och ett af dem nedersatt. Men besynnerligen hat man på det nogaste giort sig underrättat om, hwad närwarande tiders slögde-slammer, siö-fart, och bok-wett, i anseende til fordna dagars wapne-brak, wikings-fart, och muncke-grål i wårt Europa förmått uträtta. Wi förundra oß billigt öfwer tidernes omskiften, men wörda derjemte Skaparens styrsell. Mitt ändamåhl tillåter icke, at denna gången gå widare, och wisa, huru man i wår ålder warit angelägen om at noga beskrifwa hwart tike i synnerhet uti denna werldenes del; det är nog, at man redan nästan öfwer hwart landskap, ja ock många sochnar i Swerige hafwer beskrifningar, hwilka billigt böra upmuntra oß, at något flitigare än här til skedt,

 under-

undersöka wårt fosterland: och det så mycket mera, som wittre
män nu en tid bort åt uti sina skrifter nog flitigt yrkat här up-
på; samt derjämte den förmåhn är ganska känbar, som man i
almänheten hafwer af en noga underrättelse om sitt Fådernes
Lands lynne , och tilstånd. Denna fördel har jämwäl warit
Höga Öfwerhetens wisa syftemåhl, wid de många til detta än-
damåhls ernående giorda förslag och omkostningar. Wi fägna
oß derföre billigt, at denna saken redan börjar temmeligen gå
för sig; samt hoppas derjämte, at des widare fortsättning lå-
rer med tiden öfwertyga hwar och en, om des owedersägeliga
nytta. Upmuntrad af dessa och flera skiäl, har jag uti närwa-
rande blad lämnat dig G. L. en enfaldig beskrifning öfwer
min födelse ort Sagu sochn. Jag hafwer här wid sökt at wa-
ra kort, emedan mina wilkor förbiuda mig annat: och des u-
tan en mindre behagelig widlöftighet, föder mera ledsna, än nyt-
ta och nöije af sig. Men hoppas doch ei heller hafwa något
bort lemnat, som hufwudsakeligen til denna beskrifning fordras.
Jag har här wid betient mig af den ordning som står föreskrif-
wen uti Kongl. Swenska Wettenskaps Acad: Handling. för
år 1741. pag 1. och följande; och den jemwäl Herr Probsten
Näsman efterfölgt uti samma Wet. Acad. Handl. för år 1747.
pag. 126.

§. 1

Om Antiqviteter och Sochnens Rymd ꝛc.

SAgu Sochn, i gamla tider Sawo kallat, är belägen
i Åbo Lähn och Pikie Härad 3½ mihl söder om Åbo, på
en halfö, gränsandes åt öster till fasta landet och Hali-
ko sochn, åt sud-ost och söder til Kimito, åt wäster och nord-
wäst til Pargas, åt norden och nord-ost til Pikie och Pemar
sochnar. Hwar af Sagu sochn fått sitt namn, kan man ei
wist säga; och ehuruwäl ett och annat kunde anföras, så stadna-
de det ändoch alt uti blotta gisningar. Sochnen är nästan rund
och

och 2 mihl ungefär i diametern: genom Kasklax sundet, Sagu
wiken och ån delas den uti twenne mäst lika stora grenar. Här
förekomma 4 bebodda öijar; och hafwer hela sochnen i gamla
tider bestått af 246 Hemmantahl, men nu förtiden äro här efter
Jordboken 236, och efter stycketahl 228, hwilka doch genom
halfwering äro förökta til 248. samt innebegripa 194 $\frac{5}{12}$ gam-
la- eller 148½ nya mantahl. Hwad Antiqviteter och gamla
minnes märken widkommer, så är här en wacker Moder-Kyrkia,
bygd til största delen af fast grå-sten, doch utan torn, liggande
på ett behageligit stelle brede wid landswägen, är 54½ aln: lång
och 30¾ aln: bred iñom knutarna; uti henne finnes ännu
mycket, som utstakar des ålder til Påfwiska tider: Såsom några
Mäße-böcker på latin in foljo, hwilka genom tidsens wåldsam-
hetter och omskiften äro så illa medfarne, at man ei mera kan
se af hwad ålder de äro, och med största swärighet läsa några
rader uti dem. Twenne Muncke-lächtare på ömse sidor om Al-
taret af träwärcke. Fyra fakle-stakor. Wid första qwinfolks pe-
laren ifrån Altaret är en Mariæ bild med barnet i famnen,
stält lika som i ett skåp med litet spitsigt torn åfwan på, och der
under är en Biskops bänck, efter gamla tiders sätt, wäl ut-
arbetat, uti hwilken också en liten bock eller gumse, i fult språng,
är utskuren. Denna bänck skal Biskopen i Åbo Conrad Bitze
låtit upsättia: och emedan denna Biskop lefwat i Kong CARL
CNUTSONS tid, ungefär mitt uti 15 hundrade talet, ty ser
man här af at denna Biskops bänck är ett bland de älsta min-
nes märken här i Kyrkian. Jämf: pag. 84 uti Herr Mag.
Tolpos Disp. De initiis rei literariæ in Svethia, under Herr
Prof. Scarins præsid: ventilerad i Åbo 1750. Äfwen på sam-
ma sida en funt, uti hwilken är en uthålkat sten til skapnad som
en 15 kann gryta, stält på en sten-fot. Til hwad nytta denna
stenen blifwit anwändt, kan jag ei wist säga; tyckes doch, at
de uti den samma upfylt med watn fordom förrättat den Heliga
Döpelsen. Utom dessa anförda ålderdoms tecken, äro jämwäl

uppe

uppe i hwalfwet Påfwiska målningar med Menniskio- och diurs-
bilder, samt några oläsliga bokståfwer, hwilka också utmärka
kyrkians ålder i dessa tider. Men man kan än tydeligare inhämta
detta af twenne åra-tahl; af hwilka det ena är i nyare tider må-
lat på södra sidan af Org-läcktaren, så lydande: Detta Guds
hus är bygt för än man skref 1400. Men det andra haf-
mer ålderdomen inristat med gamla Romerska sifror på ena än-
dan af Altarbordet, hwilcket är af gråspreckelig marmor, således:
Anno Domini MCCCXCI. Widare underrättelse om denna
Kyrkias ålder är här nu förtiden ei mera at tilgå, sedan en god
del af Kyrkians documenter wid 1712 års flycht til Swerige blef-
wo öfwerförde, och jämwäl derstädes förkommo, såsom ock en del
af sådana skrifter skola wara förlora gångne uti salig Biskop
Wittes sterbhus. Emedan denna Kyrkia så länge stått emot
luftens wåldsamheter, har man Anno 1690-91 och-92 låtit wid
östra gafwelen upbygga twenne pelare, til at giöra henne der i-
genom desto mera warachtig i långden. Kyrkian är beprydd med
et wackert Orgwärck, af Högloflliga Ridderskapet (som orden
på det samma lyda) förfärdigat an: 1671, och målat tillika med
läcktaren anno 1695. Jämwäl en större läcktare med gamla
Fäders och Martyrers bilder utzirat, i nyare tider bygd, doch o-
wist hwad år. En wacker Predikstol ånyo målat anno 1695.
Twenne stora Meßings liuskronor; samt en gammal målat Al-
tar tafla, med åratal 1648, och namnen Abraham Nielson och
Gertrud Wessel. Men det som måst pryder denna med siu fön-
sterluft lius-giorda Kyrkian, äro många lystra Måns wapen,
af hwilka några äro så gamla, at man ei mera stort kan se mål-
ningen, mycket mindre några bokståfwer. Samma öde hafwa
ock de twenne wid södra wäggen hångande, och några redan al-
deles nedfalne Fanor måst undergå. Men de wapen, som man ännu
kunnat få rätt uppå, wil jag til en del några här efter ålder an-
föra, tillika nämnandes rummet, hwar de i Kyrkian stå. På
fierde manfolks pelaren ifrån altaret står ett gamalt målat wapn,
åfwan

åfwan på stå utnötta bokståfwer: Jöran Mårtens, och under
An. 1599. Bredewid Muncke-läcktarena har nuwarande v: Pastor
och Kyrkio-Herden i Jio H: Jdman låtit fastslå några, som le-
gat nedre, af hwilka en lyder således: An. 1634 d. 16 Januari af som-
nade i Herranom den Edle och Wälbördige Axel Jwerson
til Kiecknäs. På första manfolks pelaren: Den Edle Wäl-
borne Clas Classon Skalm til Ristnimi och Storgård, for-
dom Assessor i den Kongl. H: ät. i Finland, affomna-
de den 7 April 1650. På södra wäggen: Här under ligger
begrafwen den Edle och Wälborne Herr Carl Johan Galle
til Steninge, Fulkila, och Witerla, är födder, hit til
werlden den 18 December 1670. och i Herranom affomnade
den 26 dito samma åhr. Gud förläna honom en frögdefull
upståndelse. På tredie manfolks pelaren: Här ligger begraf-
wen den Edle och Wälborne Herr Jöran von Vngeren til
Päisterpä, warit i tienst under lif-Gardii Uti Drottning
CHRISTINS tid, affomnade Anno 1674. På östra wäg-
gen och högra sidan om Altaret, står ett stort wapen,
hwilkens divise doch måst är utnött, så at man ei kan läsa mera,
än at denna GALLE warit General Lieutenant wid lif Caval-
lerie född den 14 Junii 1614, och slagen af fienden den 4
December åhr 1676 - - - Lundh. På samma wägg äro af
hans ättelägger 8. numrerade wapen på fäderne, och åfwen
så många på möderne ömse sidor om det stora. Detta utnöt-
ta wapnet uttydes til en del genom ett annat på södra wäggen:
Kongl. Maj:ts. Tro-tienare och Ryttmästare under Finska
Cavalleriet, den Edle och Wälborne Herrn Herr Clas
Galle til Steninge, Debroska och Witarla, är til werlden
född åhr 1647, wid Lunden den 4 December för Riksens
fiender slagen. Omkring detta stora wapn stå uti samma bilt-
huggeri 8 små numrerade wapn på fäderne och möderne.
På första qwinf. pelaren: Kongl. Maj:ts Tro-tienare och for-
dom Capitain Leitnant under det Nyländska Cavalleri den
Edle

Edle och Wälborne Herr JÖRAN HUFVUDSKIÖLDT til Judikalla, Kaijtniemij och Wijborgh ähr födt anno 1614 den 16 Martii, och af somnad i Herranom ähr 1678 d. 6 Desem: På södra wäggen: Här ligger den Edle och Wälborne Herr Conradt von Nettelhörtsz til Ziebishoff Estbergh och Eknäs fordom Högtbetrodde Hoppman öfwer Friherskapet Kimitho, i Herranom afsomnade den ‥ December år 1679, och blef begrafwen Anno 168‥ d. 18 Junii. På östra wäggen och wänstra sidan om Altaret: Kongl. Maijst: Wår Allernådigste Konungs och Herres Tro-man och öfwerste Lieutenant af Åbo och Biörneborgs Läns Infanterie Edle och Wälborne Herr Arvid Fougelhuffvudh, Herre til Linnunpå och Liwala, födder anno 1616, uti Herranom afsomnader d. 22 Martii anno 1685. Gudh förläne sahl: Herren en frögdefull upståndelse. På tredie manf: pel: Hans Kongl. Maijst: Tro-tienare och Wälbestälter Capitain för ett Compag: Infanteri, fordom den Edle och Wälborne Rigert Henrichson Oxhorn til Kijslax och Pastirpå födder an. 1602 d. 25 Sept. och i Herranom afsomnad d. 19 Februarii 1687. På östra wäggen och högra sidan om Altaret: Hans Kongl. Maijst: Wår Allernådigste Konungs och Herres Tro-tienare och Wälbestälte Major af det Åbolänska Cavalleriet den Wälborne Herren Herr Petter Piper är födder uti Wijborgh an: 1642, och i Herranom afsomnader uti Sagu sochn på Kunogård d. 13. Martii år 1690. Hwilken Gud förläne en frögdefull upståndelse. På första manf: pel: Kongl. Maijst: Tro-tienare och Drabant den Högwälborne Herr Bengt Johan Horn, Herre til Lesnemi, Halis, Wärentaka, och Westis, födt på Lesnemi An: 1668 d. 9 Martii, undfick sitt banesår wid Narwiska slaget an: 1700 d. 20 November, deraf han afsomnade dersammastädes den 13 Martii 1700. Utom dessa anförda wapn äro här och några sinå, på hwilka allenast en utnött målning, och några ord eller bok-

stäfwer

stäfwer äro synliga; såsom på högra Muncke-läktaren ett litet, hwarest man med möda kan se Henrik Nirot, &c. Af dessa wapen bepryda måst Kyrkian, HORNS, PIPERS, FOUGELHUFFVUDHS och GALLARNAS. Utom detta står ännu en Divise på södra sidan af Org-läktaren, hwarest sochnens Kyrkioherdars namn ifrån år 1563, til 1689. stå uptecknade, således: Sagu Församlings Kyrkio-Herdar: Dn: Canutus Johannis anno Christi 1563. Dn: Laurentius Canuti, underskref Upsala Concilii sluth 1593. Dn: Johannes Thomæ anno 1595. Dn: Simon Sigfridi Färskåhl anno 1614. Doctor Æschillus Petræus Prof. Theol. 1630. War sedan Biskop i Åbo. Mag. Sveno Vigelius Prof. Theol. 1634, blef Pastor & Præpositus i Pädersöre. Mag. Nicolaus Nycopensis Prof: Theol, 1652. War sedan Biskopp i Wijborg. Doctor Johannes Terserus Biskopp i Åbo 1659, blef sedan Biskop, i Lindekiöping. Dn: Ericus Ketharenius 1661. Dn: Jonas Vanzonius 1664. Doctor Johannes Gezelius. J: F: Biskop i Åbo 1689. Sedermera hafwa här warit följande Kyrkioherdar: Doctor Herman Vitte Biskop i Åbo Dn: Gabriel Tammelin. Och nu warande Högwördigste Herr DOCT: Biskopen och PROCANCELLAIREN JOHANNES BROWALLIUS. Man ser här af, at änskönt denna sochn ei är något Ordinairt Biskops annex, hafwer hon doch wid wissa tilfällen blifwit anslagen dertil. Murade grafwar äro i Kyrkian 13. Uti Steninge-som ock kallas Galliske grafwen, äro twenne koppar kistor, och uti Ristniemi eller Kärknäs grafwen är på Major Carplans kista en stor silfwer plåt, samt särskilt deruppå ett stort silfwer Crucifix. Emedan uti denna sochn äro en del Swenska och en del Finska inwånare, hwaraf doch de Finska giöra största antahlet, så är utan twifwel til den ändan, at här hwar Söndag Gudstienst på begge språken förrättas måtte, et litet stycke ifrån sten-Kyrkian åt wäster, en trä-Kyrkia af slät byggnad, samt läktare in uti, utan widare zirat, upsatt ungefär år 1658, som man kan inhämta af en

stå

så kallad Kyrkians historiæ bok. Denna Kyrkian är 28⅞ aln: lång, samt 17 aln: bred innom knutarna. Lutar nu förtiden til undergång. Uti begge desse Kyrkior förrättas Gudstiensten skiftewis på det sätt, at den ena Söndagen gå de Swenska i sten-Kyrkian, och Finska i trä-kyrkian, men nästföljande Söndagen gå de Finska i sten-kyrkian, och de Swenska i den af trä, och skiftas på detta wis hwar Söndag om. Communion förrättas af begge språken altid i sten-kyrkian. Straxt här bredewid är en Klockstapel af sten, uti hwilken twenne wällindande Klockor hänga, på hwilka också åra-tahlet 1665 står, då de äro omgutna, såsom förenämde Kyrkians historiæ bok utwisar. Utom besagde Klockor är der en hel liten, den man wid ringandet står och håller i handen: med den ringes när skrift är. Änskönt folkbristen, så här i sochnen, som annorstädes i Riket, är stor; hwilken utan twifwel härflyter, så af pestens grasserande i dessa orter år 1657 och 1710, som ock af den stora hungers nöd som plågade besynnerligen Finland, år 1696 och -97, af hwilkens wåldsamhet många, [hwilkas antahl man doch ei wet nämna,] oförmodeligen blefwo försatte i från lifwet til dödsens mörka boningar, samt af de swåra krig landet undergått, då, i synnerhet i det förra, många blefwo til fiende land bortförde, utom andra wålsamhetter; Så hafwer likwäl, genom Guds nådiga Försyn, folket i wåra tider igen så förökt sig, at man år 1751, efter sochnens summariska tabellers utwisande kunde här räkna 2843 personer, af kiön och ålder som följer: Giftfolk Mankiön 494, Qwinkiön 492. Änklingar 20, Änkor 133. Ogifte öfwer 15 år, Mankiön 325, Qwinkiön 305. Barn under 15 år, Mankiön 555, Qwinkiön 492. Emedan desse summor ei slå tilhopa med hufwud summan, utan fela på 27, ty kan jag ei förbigå at tilkänna gifwa, det felet härflyter af Moderkyrkians Sumariska tabell. Detta folkets tiltagande kunde wäl widlöftigare bewisas, om man allenast hade tilförliteligare Kyrkioböcker, och ei på många ställen behöfde hielpa sig fram med gißningar. I affende på denna folkets förökelse, men be-

besynnerligen i affeende deruppå, at en del af sochnens inbyggare ligga sex fierndelswäg ifrån Moder-Kyrkian, hafwer Hög-Wälborne Herr Öfwersten Arvid Horn år 1685. på Caruna sätesgårds ågor, en mihl ifrån Moder-Kyrkian, låtit upbygga ett litet Trä Capell 24¼ aln: lång, och 13¼ aln bred innom knutarna. Utom det at denna Kyrkia har en angenäm belägenhet wid siön, och är af en god bygnad; så är den jämwäl med kosteliga och sinnerika Bibliska målningar på elofwa stora taflor utzirad, samt eljest wäl målad och med sex lius-armar af bilthuggeri arbete på hwardera wägg, samt tre sköna lius-kronor, och twenne lächtare beprydd. Bredewid Kyrkian på en liten kulle är en wacker Klockstapel, uti hwilken tre klockor hänga; uppå den medlersta står skrifwit hwilken som låtit bygga Kyrkian, och när det skedt. Och kan man wäl med fog säga, at detta Capell är ett ibland de wackraste i Finland. Hwad widare ålderdoms qwarlefwor widkommer, så är uppå Sandö rusthåls ågor en wik, hwilken bär namn af Ryßwiken: på ömse sidor om den samma, samt på Kimito sidan ett litet stycke derifrån, äro lämningar efter jordwallar, och berättas jämwäl ännu af gammalt folk, at här i fordna tider stått ett siö-slag; men widare underrättelse har man ei kunnat få här om. Jag hafwer och ofta hört gammalt folk säga, at de på twenne höga berg här i sochnen: Linnanmeki och Piruntitti, sett i sin barndom ett fartygs kiöhl af ek. Uppå förenämda Linnanmeki berg stå också tre wårdkasor, af hwilka twenne här, såsom ock på Handby udden, uprestes wid sidsta fientligheten: men den tredie, som är störst, hafwer wist stått öfwer 50 år, och står ännu orubbat. Ingen ordinair landswäg går genom denna sochn, utan allenast en biwäg, hwilken är anlagd för några siöfarande, som kunna komma at landstiga wid Jungfrusund i Kimito, och wela resa til Åbo, eller ifrån Åbo dit.

§. II.

Om jordmånen, åkerbruket, och Swedieland.

Jordmånen i denna sochn är merendels blandewis; ofta finnes på många ställen i en åker lera, sand, och sandmylla hwarom annan. Men en god swartmylla är här sälsynt. På de ställen, man haft tilfelle at undersöka strata eller hwarfwen i jorden, hafwer man årfarit, at under sanden gemenligen finnes lera, och twertom. Doch hafwer jag ei funnit här någon fin, fet, eller färgad lera, och är åfwen på många ställen swårt efter en god murlera. Åkerbruket är här uti sochnen i medelmåttigt tilstånd, och kunde wäl af mången ansenligen förbättras; om ei en gammal inritad sedwahne skulle förtaga smaken för mycket, som nytt och fördelachtigare är; och om ei egennyttan, hwilken ofta härrörer af en kort eftertanka, skulle i det stället sysselsätta dem med mycket, som mindre efterwerlden gagnar: samt om ei en del genom wahnen at lefwa i sin uselhet, hade stannat i den förwända mening, at ingen förbättring här är mögelig. Man har doch sedt, at några wid siökanten drifwit utsädet til 9-10-11 ja i detta år til 12 kornet; hwaruti i synnerhet Kapplan wid Caruna Herr Eric Perander föregått andra med godt exempel. Då andra deremot låta nöija sig med 5-6 högst 7 kornet, oansedt ingen åtskilnad är på jordmånen. Hwad sielfwa sättet at bereda åkeren widkommer, så börjar bonden om wåhren, så snart jorden torkas, köra trädet, hwilket sker med det här wanliga ålder eller trädstock; och går här med mycket trögt på många ställen, i brist af tilräckeliga diken, som skulle afleda watnet. Andra gången årjes här Eriks-Måsso tiden, och tredie gången slutar man för Jacob, passandes, om mögeligit är, tiden emellan hö- och skörd-anden. Derpå köres med harfwen, eller och medelst klubbande söndras kokorna, sedan sladdar han tredie resan, sår derpå, samt låter sedan harfwa eller årja, som kallas mylla säden neder, alt efter jordmånens art och fordran.

Rätta sådes-tiden om hösten börjar 6 a 9 dagar för Lars Måßo, och warar några dagar efter; doch sås här gerna förut, af orsak at bonden säger: man bör så med half nåfwa för, och med full efter Lars. Man sår ock gerna ny råg, hållandes före, at den står bättre emot wäta, slem, och ohyra, än den gamla; doch wet man ei af at byta sig utsåde af andra. Til at råka rätta sådes tiden, betiena några sig af wissa teckn: såsom när ißpiernan (Motacilla Faun: Svec: 214) går flitigt i fårarna efter åkerman: när spinnelen sätter sin wäf ymnogt på åkerstycken; och när skatans hals blifwer bar af fiedrar. Åfwen tages teckn af Liungen (Erica) när den blomstras: ty om den blomstras mera och för i skatan än i roten, bör man så sent, och twertom. Likaledes om granarna om winteren fälla tiockt sitt bar, bör åkerman så tunt, och twertom. Höst hwete sås här samma tid, eller ock 14 dagar senare än rågen. Wårsäde, såsom ärter, bönor, hafra, korn både 2-4 och 6 kantigt, samt wår-hwete, sås här i upnämde ordning, så snart jorden kan blifwa tilredd, och wåderleken fogar sig. Doch hålla hushållare det för en wiß erfarenhet, at om ärter sås i nymånaden, skola de ei wända igen at blomstras. Korn och hafra sås här på samma land, der ärter wäxt året förut, då det ocksä blifwit giödt: och säger bonden, at så många wekor det håller blidt efter Kyndelmåsso eller Trettonde dagen, så många wekor efter första sommardag bör wårsäde sås. Linfrö sås här til husbehof Eriks måsso tiden, hampefrö på få ställen, och det då häggen blomstras; rofwefrö sommar marknads, eller wid d. 18 Junii, samt roträg af få Midsommars tiden, efter gamla stylen. Utom upnämda wäxter har bonden såmwäl kål och kålrötter. All säden afskäres här med handskära. Rågen och hafran bindes i nekar eller band, och sättes i stackar; men kornet lassas straxt obundit, och köres med det första i rian. Tils Michelsmässo, efter gamla stylen, är mäst al säden uttröskad. Giödningen köres här ut på åkeren med första snön, och bredes straxt ut; men det som om wårtiden samlas,

föres för än man årjar andra gången. Inga få-fållar brukas här; doch äro en del måna om gödningen, i ty de kiöra til fägården spånor, swart kiärrjord, gammal halm, och allahanda afskrap; utom granris, hwilket om winteren til fägården släpas, och sönderhugges. Den kunde doch ännu mera wid siökanten förökas, med allehanda siö-wrak, som på ängarna upkastas, det folket i hop häfwer och til åkerens skada vulcano upåfrar. Gerdande sker här såsom almänt, med ene och granstör samt gersel. Den wåldsamhet, som öfwer alt öfwas på skogen med swedjande, eftersättes icke heller här; och torde wäl lystnaden at härja gå widare, om ei sielfwa omögeligheten innan kort skulle förtaga des wälde. Råg allena sås här i swedjar. Skogen fälles om hösten, och brännes nästa sommaren derpå. Hälst utwäljes härtil gran blandat med biörk och ahl-skog; doch hålles jämwäl ofta sten ören med gran och tall til godo, på hwilka ställen den lilla matjorden sålunda aldeles uptäres, så at afkastningen på långt når, ei swarar emot det derpå anwända beswäret; utan hade med långt större fördehl kunnat anwändas på åkrens skötsel, hälst man här hafwer aldeles tilräckelig åker, som wäl fordrar all landtmannens flit, til sin häfd, och wid macht hållande, om ock jord-brukarena än wore flere.

§. III.

Om Äng och betes hagar.

HÄr förekomma egenteligen kiärr och hårdwals ängar. De förra äro på många ställen så sancka, at man ei med dragare och dertil giorda häckar eller korgar, som eljest almänt brukas, tör wåga sig på dem; utan nödgas med släpor, och hielp af folk, derstädes inbärga höet; hwilket deraf härflyter, at watnet ei med goda och tilräckeliga diken afledes, utan merendels allenast med ett enda hel litet, knapt flera, hwilka på kort tid åter falla tilhopa. De senare igen äro på många ställen med skog, och på mäst alla med tufwor och måßa upfylda.
Jag

Jag är försäkrad, at om landtmannen wore litet mera omtänckt, på hwad sätt han skulle giöra sin äng slåt, jämn, och ren från onyttig skog; samt derjämte lade sig litet mera på des widare skötsel, medelst giödande eller plöijande och säende, han då ei almänt hade fog at klaga öfwer mißwäxt och gräswäxtens aftagande. Godt hö-år spås här, när biörk-lakan ei är mycket söt, ty de föregifwa, at tielan då wäl hinner smälta, förän gräset börjar wära. Men twertom fruchtar man för ondt, då löfskogen wisar sig förr grön, än gräsmarken. Äng är här tilräckelig i proportion emot åker, och annan marck. Eriks måßo tiden stänges ängen med färska träns af huggande, och i hopwräkande; til den tiden går boskapen i ängen om wåhren, och dit släppes igen efter bärgnings tiden. Betes hagars nytta har man sig här ei bekant; utan på få ställen allenast ser man en så kallad oxe-haga, dit oxarna wid brådaste arbets tiden insläppes. På alla ängar brukas lador; och på några få ibland också höstackar: höet föres ifrån ängen til ladan med släda. För några år giorde gräsmasken nog skada på somliga ängar; bönderna mente den rägnat neder ifrån himmelen.

§. IV.

Om skogar, utmarck, och mulbete.

NÅr jag wänder mig til skogen, kan jag ei undgå at blifwa intagen af den affect, som gerna följer på en mindre behagelig tings åtancka. Ty jag nödgas komma fram med den obehageliga sanningen, at skogarna här äro i ett uselt tilstånd. Ingen stor och widsträckt skog, utmarck, eller krono-almänning finnes här at tilgå: och det lilla, som här hafwer warit, är genom wårdslösshet, ringa eftertancka, och omåttelig begärelse så utpläckat, at man på många ställen med platz får egit bränsle, mycket mindre timmer eller något annat, som nödigt behöfwes, utan är twungen lika som en Stadsman, at kiöpat af andra. I almenhet klagas här öfwer skogens aftagande på de bösta ställen; och der ingen mera är at tilgå, grufwar man sig öf-
wer

wer den deraf flytande olägenhet. Doch så länge ett större trä finnes, afhugges det til brännwed, och wälar man sig sällan, at til någon nytto anwända de afhugna qwistarna, och skatan, mycket mindre at betiena sig af wind-fällen, som doch på många ställen finnes, och ofta äro til stort förhinder wid boskapens wårdande i skogen. Wid ung skogs planterande och hägnande har ingen ännu lagt handen. De trän, hwilka här almänt wäxa, äro: Gran, tall, ahl, biörk, en. Men mindre almänna äro: Asp, haßel, wide, runn, hägg, brakwed, selg. Och på få ställen allenast finnes: Ek, pil, lönn, try, oxel, ask alm, lind, distron och röda winbärs buskar, degbär, törnebuskar. På de flesta ställen är här i sochnen ett uselt muhlbete, emedan utmarcken är upfylt med liung-malmar, mo- och sand-hedar.

§. V.

Om boskaps skötsel.

DEnna hushållnings gren är jämwäl här en af bondens förnemsta giöromåhl. Det största felet härwid är, at flera kreatur hålles, än wäl kunna födas; hwarföre när nöden om wåhren twingar, wet man ei af at bespisa fodret på något sätt, utan nödgas ofta gripa til half ruten halm på taket. På par ställen har jag doch sedt dem bruka ren-måßa (Lichen Linn: Flora Svec. 980) i det stället med god fördehl til boskaps foder. Boskaps slaget är litet, såsom almänt i dessa Finska orter, undantagne några Herre-gårdar, hwarest finnes något större. De bästa kor miölka här twå kannor i målet; doch äro desse få; de mästa miölka ungefär en kanna. Några säga sig genom flera års erfarenhet hafwa inhämtat, at när om wåhren är litet af biörk-laka, skola kona jemwäl miölka litet om sommaren. För obstruction gifwes här in åt boskapen, ei utan nytta, döda torndyflar, och guldsmedar (Scarabæus ater & Scarabæus corpore viridi-æneo, Linn: Faun: Svec: 349. och 344.) För fula sår, brukas blomman af Millefolium pulfweriserad; för hosta
bladen

bladen af Verbascum (Köhkä ruoho) sönder skurna och ingifna; samt Tormentillæ rot, (Puna-ruoho) uti lium miölck eller swagdricka, för diarrhœ. Fåren äro sådana, som almänt de Finska; doch äro på några Herr-gårdar Tyska eller Spanska, besynnerligen gumsar. Någon enda flitig hushållare föder här sina swin öfwer winteren med häste-dynga, på det sättet, at dyngan först häfwes i ett kärill, dertil öses warmt watn, samt beströs litet med miöl, får således stå en stund, sedan föres det för swinen, hwilka åtat gerna, och må deraf wäl. Likaledes låta somliga wrida rep af swin-börstar, hwilcket brukas wid många tilfellen. Utom dessa redan upnämda kreatur, samt hästar och höns, dem hwar bonde äger; hafwa ock en del getter, gäß, och kalkoner. Gäßen pläcka några här lefwande; ibland har man här fått willa gäß, dem man giordt tama. Kalkon-ungarnas siukdomar och död förekomma förfarne hushållare dermedelst, at de gifwa dem ett pepparkorn in om wekan. Boskapens och alla handa Victualie wahrors wärde, är nu för tiden här mäst ett och samma som i Åbo.

§. VI.

Om jagt och diurfång.

EMedan här i sochnen sällan finnes andra diur, än wargar, räfwar, harar, och ekornar, så äro ei heller här många goda skyttar ibland almogen, utan änskönt här årligen hålles 6 Krono-skall, ibland likwäl mer eller mindre, har man doch i många år på detta sättet ei fångat ett diur. Icke heller finnes här några warge-gropar, räf-saxar, eller andra machiner, at fånga diur med.

§. VII.

Om siöar och strömmar.

PEmaren, Caruna fiählen, Bredgrunnan och Halslax fiälen, äro här de mäst namnkunniga siöar. Längs med Pemaren och på Bredgrunnan fångas med not och strö-
tor

tor strömming på wanligit sätt, men ei til något mengd. Wid Sandö strömen som skiljer Bredgrunnan och Pemaren ifrån hwarandra, hafwer man doch i fordna tider fått ymnogt strömming, derest man jemwäl ännu om wåhren får se 20 ja flera skiöt-båtar, men deras winst hår af är ei at jämnlika mot det den fordom warit. Hwad orsaken til fiskens aftagande på denna ort wara månde, kan man ei säga. En liten winter-not, hwarmed fångas både strömming och fiällfisk, är här ock: Eliest förekommer här ingen ting besynnerligit wid fiskande. Fem små träsk äro här, af hwilka det största är en half fierndel lång, uti dem fångas gäddor och abborr &c. Twenne åar löpa genom denna sochn: Den ena tar sin början i Haliko sochn af en äng, som heter Pyhäwaknio, grenarna stöta tilsamman under Isokyle, och löper sedan 6 fierndelswäg til siön wid Runogård. Den andra är Sagu ån, hwilken, som för sagt är, delar sochnen uti twenne måst lika stora delar. Tre små grenar, hwilka wid Huso by i Pemar sochn sammanflyta, utgiöra denna ån, hwilken ifrån Huso en mil wäg har sitt utlopp i Sagu wiken. Uti dessa åar fångas lakor, gäddor, och kräftor. Uti Sagu wiken wäxer en ansenlig röwaß; och straxt efter isens bortfarande fångas här jd, samt Eriks mässo tiden lek-braxen, både med nät, not, liuster, och håfwande i ån. Herr Kyrkioherden Jdman har med fördel här brukat Jna, eller Pulsnot. Uti ingendera af dessa åar kan man komma med båt öfwer en fierndelswäg up, för forsar skull, utom det, at åarna äro mycket smala och grunda. Wiken är ei öfwer 1½ högst 2 alnar diup, en fierndel lång, och nästan half bred. De många wackra sätes gårdar, hwilka här omkring hafwa sin belägenhet, pryda henne ei litet. Wid denna wik, såsom ock annorstädes här i sochnen, har man owedersägeliga prof af tillanningar; ty för ett halft manna minne hafwa skutor flutit der, hwarest nu ingen båt kan komma fram, och wet man ännu mycket wäl berätta, at ett berg som ligger en god half fierndel ifrån wiken bakom de bästa hårdwals ängar, til förene

tilförene warit fiskare båtars samle-plats, hwilket derföre bär namn af Cala- eller Haula-calan Mäki, och den dertil belägna gården Hawercaljo; hwilka Finska namn tyckas gifwa tilkänna, at man i fordna dagar fångat strömming på desse ställen. Desutom är här i sochnen en stor äng, som kallas Walderinda, hwilken är mycket sänkig, belägen emellan höga berg och backar, och synes med al sannolikhet i fordna tider hafwa warit ett träsk, emedan här ännu gies utlopp til siön, under Kärknäs sätes-gård, som liknar en liten tillandat å. Ängarna, som gränsa närmast til Sagu wiken, äro upfylte med kats-pålar, hwaraf en del äro af ek, hwilka tyckas utmärka, at här på neigden tilförene warit mera tilgång på ek, än nu för tiden.

§. VIII.

Om Mineral-watn och Saltpetter siuderier

Så wäl i denna sochn, som på andra ställen, är detta måst ett almänt fel, at änskiönt Naturen begåfwat oß med de härligaste brunnar och källor, många doch måste lida brist på godt watn: hwilket härflyter af en mindre god och på försichtigheten grundad gårdarnas belägenhet. En ymnoghet af stora källor finnas här, hwilkas synnerliga utseende hafwer satt folket i den tanckan, at de äro botnlösa, i hwilken tro än många äro. Ja gemene man berättar, at i fordna tider ett par oxar gått neder i en källa på Lifwala rusthåll, som heter Luhdanlähde, och kommit up uti Sagu wiken, en god half mihl från besagde källa. På Saustila är en surbrun (aqva acidularis martialis): Äfwen förekomma på Tapila åker och Hafwerkaljo ängen dylika brunnar, hwilka som de omgifwas af en ochra ferri rubra, nogsamt utwisa hwad de innehålla, besynnerligen smakar den på Tapila åker mycket starkare af bläck, än Cuppis watnet här wid Åbo. En brun, som innehåller litet salt, fins på Steninge, och wid Leisko-gård är en källa af ren sandbotn, med hwilkens watn många, som haft ögon-siuka, twettat sig, och

 blifwit

blifwit botade; ett litet stycke ifrån sielfwa ådran emot siön, är bäcken, som rinner ifrån samma källa, upfylt med en ochra, och på många ställen lika som öfwerdragen med flått. Jern-victrills-watn, eller swart källor (aqva vitriolica martialis,) förekomma här nog, besynnerligen uppå Rölax ängen; gemene man brukar färga walmar swart dermed, och i almänhet swärtas dermed läder. Saltpetter-jord finnes här på många ställen, men med Saltpetter-siuderi är ei ännu något arbete anlagt.

§. IX.

Om sten-brått och berg-arter.

Ånskiönt denna sochn är nog upfylt med många och stora mäst ifrån öster til wäster löpande berg, har man här doch ei flera stenbrott, än allenast kalkstens, hwilken til ymnoghet finnes uti Runo-låhn. Här brännes doch ei kalk til någon myckenhet, änskiönt det finnes nog ämne dertil; men det lilla deraf här brännes, är mycket god; hwilket de säga til en del deraf härröra, at ei kalkstenen här wätes så mycket, som annorstädes. Stenen brytes ifrån berget på det sättet, at berget först brännes, och sedan hugges stenarna der ifrån lösa med hammare och kil. Tre spat-arter förekomma här. Den första brytes på en kärrachtig jord, är den hårdaste som här finnes, samt gier den finaste kalk. Den andra är mindre hård, samt något gröfre, och den tredie hel hwit och mör; hwilken som den är mycket blöt, är efter en almän bergmans regel teckn til någon ädlare malm-art, änskiönt den ei ännu blifwit uptäckt. Det enda man observerat wid kalkbergen, är, at ormar gerna hafwa sitt tilhåll öfwer winteren i de gropar der stenen blifwit bruten. Kalken brännes här eljest på det mäst wanligaste sättet, och gemenligen ei stort mera än til egit behof. En hwitgrå marmor fins här på Prästegårds backen i en lös sten. Afwenledes finnes här på lill Silkile backen ett berg, som består af mica, [molybdæna Impura,] Blyarts; streken uppå berget löpa ifrån öster til wäster,

åro så blöta, at man med en jernstång kan stöta stycken der ifrån. Ett litet stycke ifrån Kåskis by på wägen, som bär til Timbärlä, finnes uppå ett stort berg en brun jern Ochra, och synas jämwäl uppå berget mörk-blå strek och gångar, strykande ifrån öster til wäster. Eljest äro här i sochnen på många ställen stora sten-högar, til en half fierndels ja ock större distance ifrån hwarandra, hwilka af gemene man kallas Jätte-kast, och skola wid deras strid med hwar andra blifwit i hop kastade. Emedan Finnarna i fordna dagar, och hedna tima, brukade under stora sten-högar begrafwa deras stora män efter döden, (som wi se af Finska Chrönikan) så torde dessa högar eller stenrösor leda sin första ursprung från den tiden. Sammaledes finnas här på många ställen uti hårda berget mennisko-fiät, och lika såsom ställen efter menniskο-knä, hwar om gemene man har åtskilliga berättelser. Emellan begge Britsböle hemmanen finnes teckn, lika som en hare sprungit twert öfwer berget. En grof slip och brynstens art: (Cos friabilis particulis glareosis) finnes här och där uti Runo låhn, besynnerligen uti Britsböle skogen. Emellan Rölax och Timböle är wid siöstranden ett berg, som kallas Drakaberg, af en rödachtig färg, uti hwilken Naturen med en gulachtig qvartz utmärkt och målat skapnaden af en drake. På samma sätt hafwer skapnaden af twenne ormar uti Koppholms stranden i ett berg tilkommit. Uti Runo låhn äro ungefär 20 bönder, som kohla til Tyke Bruk i Bierno sochn, doch hafwa de ei mycket skog mera qwar. Bonden har gerna en Mila om året, hwartil han kiör 150, ja 200 laß stäckar, och bekommer deraf 40. 50. ja 60 skrinnor, 12 tunnor på skrinnan, alt som han försichtigt dermed umgås. Detta åkes om winteren af några en mihl och af en del 2. til bruket, som bekomma sedan för skrinnan de förra 3 Dlr. och de senare 3 Dlr. 8 öre K:mt. nu förtiden; men tiförene allenast 2 D:lr. 16 öre. Uppå Kärknäs Sätes-gård är ett godt Tegel Bruk, Secretairen Herr Christer Carplan tilhörigt, hwilket doch tilförene,

då skogen war tilräckeligare, hafwer warit i bättre stånd. Så wida här wid tilwärkningen ei finnes något besynnerligit, och ifrån andra redan beskrifna Tegelbruk särskilt handalag, eller machiner, wil jag gå förbi des widare beskrifning, och allenast nämna, at här hållas 8. 10. a 12 arbetare, och slås trenne slags goda tegel. 1:o Mur-tegel half aln långa, och ett qwarter breda, slås nu förtiden 16000 om året, men tilförene dubbelt så mycket, och brännes alla på en gång, uti en ugn, som är 9 aln: lång, 8 bred, och 6 hög, uti 2 a 3 wekors tid, samt fordras härtil 300 laß 4 alns långa stackar. 2:o Tak-tegel til 9000 mer och mindre om året, hwilka brännas 3100 tillika uti en annan murat som en Krukmakare ugn, ei stort mindre än den förra. 3:o Grund-tegel, hwilka äro helt fyrkantiga, half aln ungefär på hwar sida, utan något wist antahl. Sex karlar slå här 300 tak-tegel om dagen; men en karl 600 mur-tegel, när en annan släpar leret til honom. Deßa tegel föras dels til Stockholm, dels til Åbo, at säljas. Tak-teglen betalas med 12 Dal: hundrade, men mur-teglen med 6. Grund-teglen kåstade tilförene allenast 6 öre, men nu förtiden 12 a 16 öre stycket. Inga hyttor, hamrar eller smidjor finnas här i sochnen.

§. X.

Om landets prydnader.

DEnna sochns gränsande til siön, samt nära och fördelachtiga belägenhet til Åbo stad, i det man så wäl landwägs, som siöleds kan beqwemligen resa här ifrån til Staden, hafwer utan twifwel läckat en god del Herrskap at sätta sig här neder, hwilka ei litet bepryda sochnen, hälst här ock desutom äro 13 frälse säterier inberäknad med en Kungs-gård Runogård kallad, som är anslagen til Majors boställe wid Lif Dragoune Regemente, 17¼ mantahl tilsammans; samt 42 frälse hemman, 30½ ¼ mantahl. Herre-gårdarna äro wäl alla af trä, doch äro en del rätt wackert bygda. Utom Moder-Kyrkian finnes intet sten-hus här i sochnen, undantagandes ett gammalt på Caruna

na, hwilket doch nu är obrukligit. Af sochnens nu warande Herrskap nämnes i synnerhet Herr Lands-höfdingen EHRENMALM, Herr Håfrätts-Rådet LINDHEIM, samt Herr Baron och Majoren FLEMING &c. Den synnerliga flit man här i sochnen anwänt på Trägårds-skiötslen bör ei heller förbigås, hälst de utom nyttan, ei ringa bidraga til prydnaden, och få sochnar i Finland lära gifwas, der de hafwa så många och skiöna trägårdar, som denna: Det nästgränsande hafwet, som om winteren något mildrar köldens häftighet, torde til en del bidragit härtil, emedan trän ei äro här underkastade så stark köld, som längre uppe i landet. De trän, som förekomma här i trägårdarna, äro Äple- och kirsbärs-trän af åtskilliga skiöna slag. Likaledes Plommon- och Päron-trän, fast af detta sidstnämde eller Päron-trän, finnes mycket litet i Finland; om Climatet, eller en mindre rätt ans år orsaken dertil, lämnar jag derhän; doch wisar erfarenheten, at de päron här hos somliga funnits, ei i godhet gifwit de på Swenska sidan efter. Sådana skiöna trägårdar äro i synnerhet på Steninge, Caruna, Kärknäs, Saustila, Runogård, och Liesnimi etc. Wid mycket kalla wintrar hafwa doch fruchträden ibland hårt tagit skada; således gingo år 1739 på Steninge om winteren en stor hop Päron- Plomon- och kirsbärs trän ut, ibland hwilka war ett 60 års gammalt päronträ. Krikon wäxa här nog. Ett Castanie trä hafwer här stått i 5 års tid, men hwar winter hafwer den delen frusit bort, som wäxt öfwer jorden, och om wåhren slått igen nya telningar ut. Walnöte och Citron trä äro här också i lådor satte, men man hafwer ei ännu försökt, huru de wela bärga sig emot winterens wäldsamhet. På Caruna såg jag förleden sommars en Melon om 6 a 7 markers wigt; och en ei stort mindre Arbus. Utom förenämnde fruchter finnes åfwen här uti Kryddgårdarna hwarjehanda wäxter, så wäl de som tiena til maat, som til prydnad och förnöielse; dem jag nu ei hinner upräkna. Åtskilliga af sielfwa bönderna hafwa likaledes små trägårdar af Äple och kirsbärs

trän

trän samt winbärs buskar etc. Jag kan ei gå förbi at på detta stället nämna, det på Steninge uti Kirsbärs-trägården i gammalt stengrus uppehålla sig ett slags snäckor, hwilka sönder bita kirsbärs bladen, och tyckas således deraf hafwa sin föda. Humlegårdar finnas ock på många ställen i sochnen.

§. XI.

Om landtmannens utskylder, bygnad, näring och seder, samt om landets utwärtes skeppelse.

SMedan uti denna sochn, utom de redan upnämda säterien och frälsen, finnas 12 Krono-boställen, 27 Krono-Rusthål, och 4 Säteri rusthål, 6 Academie hemman, 12 nya skatte, 124 indelte hemman, och 60 säldate rotor, kan man ungefärligen deraf aftaga hwaruti landtmannens tunga består. Doch wil jag sätta härtil, at årliga Jordeboks räntan öfwer hela Sagu sochn bestiger sig til 1688. Dal. 11 öre silf: m:t. Men hemman och mantahls räntan til 2242 Dal. 20 öre [samma mynt), hwilket til sammans giör 3930 Dal. 31 öre.

Sochnens spannemåhls tionde belöper til 217 tun: 16 kap. hwaraf twå tredie delar höra Kronan til, och äro indelte til löner, nemligen 145 tunnor ⅔ kap: Kronan doch ännu här af förbehållit 3 tun: 13 kap: den ena tredie deln afgår til Tertial, nemligen 72 tun: 15 ⅓ kap: Prästerskapet betalas med spannemåhl, qwicktionde mäst in natura. En del af Herrskaper hafwa skutor, dem de sända flera gångor om sommaren til Stockholm med wed: ibland öfwersändes ock litet smör, insaltat kiött, kreatur. Bönderna föra den wed, smör, talg, boskap, kiött etc. de kunna aflåta, dels til Stockholm, dels til Åbo. Om sommaren och hösten föres från trägårdarna en hop skön frukt ttl Åbo. Bygnaden är här sådan som på andra ställen omkring Åbo. Bonden hafwer en wacker bagarstufwa, samt en främmande stufwa eller kammare, bodar, wisthus, låft, fä- och andra uthus, alt der efter hemmanet är i stånd. Här wil jag jämwäl berätta

berätta, det jag hört af bönder, at blå lera satt i ställe för sand til fylning under gålfwet, omkring gifwen med höfwel-spån, skal afhålla rötan ifrån gålfwet och syllorna. En del af almogen har här sin inkomst och näring af siön, en del af skogen, en del ock litet af åkeren, men det almännaste är inkomsken af fägården. Nog kunde gemene man här må bättre än som sker, så wida det lilla de hafwa at aflåta, nog dyrt betales; om ei yppigheten inträngt sig i de nedrigas koijor, i det legfolket dageligen böra spisas, såsom om högtids dagar; och detta oachtadt är här ändå en ganska stor swårighet, at få tienstefolk. Ett förderfweligit brnäwins brännande förtärer ock mycken spanmåhl, förorsakar ibland hwarjehanda o ordentligheter, och sedan nödgas bonden kiöpa brödet af en annan, eller äta stamp i det stället. Wid bröllop, begrafningar, och barnadop wil ingen wara den sämsta. Juhldantsar och andra fordna tiders lekar äro ännu til en del i bruk; doch äro de mästa aflagda. Ingen besynnerlig siukdom hafwer plågat denna sochn fram för andra; utom det, at hitsig feber och fråßan uti de näst förflutna åren här något grasserade. Genom följande medel hafwa många (näst Guds hielp) här på orten sluppit fråßan. Ett 6 ör: muscot, åfwen så mycket alun, som muscotet wäger, 9 hwita pepparkorn, och 9 neglikor sönderstötta til sammans, pulfweret delat i tre lika delar, hwaraf en del i lium winätika intages, när man märker fråßan komma; sammaleds fortfares med de öfriga doses. I almenhet är här tämliga frisk luft, och intet owanligit at se folk, som lefwat 100 år, ja der öfwer. 1749 begrofs här en karl som hunnit til 105 års ålder, och warit 5 gångor gift. Tre sochne skräddare, och en skrifware äro här. En del i sochnen hafwa wäder-qwarnar, några temmeligen goda watu-qwarnar, en del mala ock uti Kirjackala i Bierno sochn. På Käskis kanten wil kölden giöra skada; doch hafwa de funnit, at om man om morgonen bittida hinner draga ett rep öfwer säden, faller frosten något af axen, och skadan blifwer lindrigare.

drigare.

drigare. Uti förra feigden föll en gång på denna kanten så stora hagel-korn, at de slogo sönder fönstren, dödade lamben, och andra små kräk, samt skämde och nederslogo rågen, så at den ei kunde bärgas. Den 23 Aug. uti innewarande år efter nådagen, gick ett mycket swart måln öfwer en del af Caruna lähn, som på några ställen uti en fierndels timmas tid regnade och haglade så starkt, at det gick långt på benet; och låg en del af haglet osmält til andra dagen.

§. XII.

Innehåller en samling af ett och annat i hushållningen,

MAtricaria (Linn: Flor: Svec: 702) druckit som Thé, Är här med god fördehl brukat för Sten-passion, och semen Cardui (Linn: Flor: Svec: 654.) Comminutum, eller sönderstötta tistelfrö uti warmt dricka intagne, ei med mindre nytta emot styng. Emot qwåsan, och fulslag, brukas en padda, antningen pulwériserad på en het tegelsten, eller kluswen satt på; men emot torrwärck bladen af Hyoscyamus (Flor. Svec: 184.] satta på leden som här af plågas: begge sidsta mycket berömda curer. Med röken af Hyoscyami frö, söker man at fördrifwa tandwärk; och har man här ocksä exempel, at folk som i hungers nöd brukat bladen af Hyoscyamus til kål, blifwit galne, och lupit til skogen. Eljest färgas här grönt med Tanacetum, Renfana, gult med Galium (Linn: Flor: Svec: 116) matara, och biörklöf. Märkeligit tyckes det wara, at gemene man här wet giöra åtskilnad emellan koiras och nairas (han och hon) matara, af hwilka de säga den förra hafwa en hwit blomma, och intet doga at färga gult med, men den senare en gul. Med Lycopodium (Linn: Flor: Svec: 860) jämna, färgas ock gult; med Hägg och Brakweds barck brunrödt. samt med Lichen bergmoßa, och ahl-löf brunt. Med blommorna af Hypericum färgas brännwin rödt. At lägga tall-

struntar på öl och brännwin, är ock i bruk. Biörk-lakan samlas om wåhren, och anwändes til dricka om sommaren; hwar af jämwäl tilredes en skiön win-ätika. At koka niupon wälling, är ei heller obekant. En orm satt i jorden, eller strömmings laka dit häld, fördrifwer myror. Flugu swampar, sönderskurna och syrda, samt sedan uti wägg-springorna strukna, döda wägglöß; det samma skola ock orma hufwuden uti wäggen satte förorsaka. Man wet jämwäl här, at utspäda talgen med kåda, när lius eller twål skal giöras, och påstås derjemte, at af en sådan blandning skola blifwa lika goda lius, som af bara talgen. Jag wil här införa ett sätt at giöra twål af bara kåda, hwilket Caplanskan, wid moder-Kyrkian, Levana försökt, och mig gunstigt meddelat: Härtil brukas både tall- och gran-kåda, hwilken rensas wäl ren, sättes i en glees poße, och derpå uti en watugryta at kokas så starckt, at kådan silas ut genom poßen, sedan skumar man kådan af uti ett kärill, giör derpå ordinaire lut, och brukar då denna kåda wid kokningen i stället för talg; hwar wid doch bör i acht-tagas, at denna ei tiocknar som en annan twål af kokande, för än man kastar salt deruti. Twålen ser swart ut, men fradgar och renar wäl, samt om man allenast blöter den wäl efter twetningen ut af kläderna, blifwer byket mycket rent och hwit. Man kan ock koka såpa af braxen inelfwor, sedan lefren, rommen, och alt blodet är rent borttagit, i det man brukar dem i stället för talg: häraf blir en tiock och mycket god såpa. Det samma fås ock af gammalt ister; kanske at jemwäl ett sådant flätt kunde ernås af förwält strömmings råk, om det allenast wore försökt. Sluteligen wil man nämna ett och annat, som torde tiena til Hus-hålningens uphielpande, eller inwånarenas bättre wälmågo i denna sochn. Om åkern och ängen sköttes med den flit, och på det sätt, som åtskillige käcka hushållare både i Swerige och Finland desse sednare år begynt; så skulle sochne folket ei allenast hafwa säd til egit behof, utan ock, at ansenligen aflåta åt andra; ty at jor-

den här är wälbetalande utsädet, när den rätt skötes, har man flera prof på. Ängarna gifwa ännu tämmeligen, fast de nästan aldrig, eller ganska litet omläggas; hwad skulle de icke giöra, om de med förstånd sköttes. Kalken som här brännes, är skön; om de bästa sätt til brännandet utwaldes, torde mången förtiena wackra penningar härigenom. Teglet som här slås, är ett bland de bästa; om des slående och brännande blefwe bragt til större högd, hwad nytta wore icke det både för inwånarena i sochn, och landet i gemen? hälst nu, när skogarna börja blifwa så utödde. Som skogen är för margfalliga orsaker en så nödwändig wahra, så borde til des igen planterande allahanda anstalter giöras; och borde egenteligen hwariehanda planteringar af ek här anläggas, i synnerhet när Naturen sielf pekar på, at den wil här fort: Samma borde ock ske med andra ädlare trä-slag, som Lönn, Lind, Ask, Pil &c. hwilka åfwen wära här, och således tilbiuda sig til wår omtancka. Fiskerierna torde mycket kunna förbättras. Betet synes wara för får nog tienligit, endast almogen blir mon om, at förskaffa sig af bättre slag, och ei enwisas med de gamla af grof ull. Med utwalda frucht-träns planterande, som synas här wela mycket fort, torde ansenligen kunna förtienas.

Hwad mera uti denna korta, doch wälmenta beskrifning torde felas: såsom uti Botaniquen och Zoologien &c. det hafwer uti den korta och inskränkta tiden, sedan jag föresatte mig at utgifwa denna beskrifning, ei kunnat så tiläckeligen utrönas: doch torde, om den Högste så behagar, wid en annan lägligare tid härom widare kunskap med delas. Emedlertid utbeder mig för detta närwarande ringa arbete, den G: L: owäldugа och blida omdömme.

*** *** *** ***
*** *** ***
*** ***
***

Hist. Sueciae
Topogr. & Statist.

